

A megye parasztsága tekintet nélkül arra, hogy úrbéres vagy majorsági volt, minden földesúri szolgáltatást lényegében megtagadott. A majorságiak egyébként sem értették meg, miért kerültek ők hátrányosabb helyzetbe, hiszen – mint a penciék panaszos levelükben írják – „az úrbéri földek sem hulltak az égből alá.” Nem tudták megérteni és nem is érthették meg, miért tesznek különbséget majorsági és úrbéres között, hiszen mindkettő ugyanúgy fizette a robotot, dézsmát, árendát. Tényleges helyzetükben semmiféle különbség nem volt. Ezt igyekeznek bizonyítani a dengelegiek, a kutasóiak, a surányiak, a cseszveiek, a bágyoniak, a kállóiak, sokszor kimutatva azt is, hogy a földesúr milyen furfanggal nyilvánította úrbéri földjüket majorságinak.

Megyénkben az áprilisi törvényeknek az irtásföldről szóló határozata, mely kimondja, hogy ezen földek után továbbra is kell fizetni a földesúrnak a haszonbért, megütközést keltett. Nógrád már a XVIII. század végén is országos viszonylatban vezetett az irtványföld nagysága tekintetében: mintegy fele, 48 000 hold szántó és mintegy 4000 hold rét volt a parasztek használatában. Ez a szám a XIX. században még tovább növekedett. Az irtványföldön életet teremtő zsellérek jogosan várhatták, hogy ez a föld tulajdonukba kerül. Hasonló volt még a helyzet a szőlőföldek esetében, mely nagyon sokszor a nógrádi zsellér egyetlen megélhetési forrását jelentette.

A majorsági földnek, a legelőnek, a szőlőnek, irtványknak elintézetlenül, tisztázatlanul hagyott kérdései mellé felzárkóztak az egyes parasztek sérelmes ügyei, nyugtalanító, fájó problémák sora vetődött fel és várt megoldásra. Percek, harcok kezdődtek. A parasztek a felelős magyar minisztériumnál keresnek sérelmeikre orvoslást. A dengelegiek pl. már 1848. március 30-án küldöttséget menesztettek Pozsonyba, mely a tagosítás során elvett úrbéri földjeik visszaadását kéri. Küldöttségek, panaszlevelek, tiltakozások áradata indul meg az Igazságügyi Minisztériumhoz, melyek elintézése az esetek túlnyomó többségében az, hogy az ügyet áttették a megyéhez további kivizsgálás végett és a megye rendre megállapítja, hogy a parasztek követelései jogtalanok. A csalódottság érzése nő, a

kilátástalanság elkeseredést szül, megmozdulásoktól lehet tartani, a megye elrendeli a statáriumot és készen áll a földesúri föld megvédésére akkor, amikor a forradalom, függetlenség ügyét már a külső támadás veszélye fenyegeti.

Ilyen körülmények között nem volna csodálható, ha nem siettek volna a forradalom, a haza védelmére. Valahogy azt érezhették, amit Jókai ki is fejezett: vagyis, hogy a haza továbbra is a nemességet jelenti. A tények azonban mást bizonyítanak. Midőn a függetlenségi harc kezdetét vette és harcba hívták a megye népét, Nógrád megye zászló alá tudta állítani fiait. A megyére eső újoncjutalék a szabadságharc időszakában 3700 fő volt. Az 1848. szeptemberi-októberi és az 1849. májusi sorozásokon ezt a számot a 19–23 éves fiatalokból maradék nélkül kiállították. A nógrádiak egysége a 17., 37. zászlóaljakban Komárom várának védelmében vett részt és derekasan megállták helyüket. A nógrádi önkéntes honvéd-zászlóalj pedig szeptember 29-én részt vett a Sukoró-pákozdi ütközetben a honvédség születésén, majd a fel-dunai hadsereg kötelékében Schwechatnál, Bude-tinnál, Branyizskónál, Kápolnánál, Hatvannál, Nagysallónál, Komáromnál ontotta vérért.

A honvédek mellett 24 század gyalog-nemzetőrt, mintegy 5000 embert, több száz gerillát, kaszás népfelkelőt is fegyverbe hívott a szabadságharc idején a megye. Nem egyszer várt ezekre is komoly katonai feladat. 1849 júliusában a kriváni táborban mintegy 3000 nógrádi nemzetőr, népfelkelő gerilla biztosította Görgey zavartalan visszavonulását. A parasztság, a nép hazaszeretetére mi sem jellemzőbb, hogy a küzdelmet még a világsi fegyverletétel után is folytatták Nógrádban, hiszen a nógrádi gerillák csak szeptember 29-én tették le a fegyvert és fejezték be a harcot.

Érdemes foglalkozni azzal is, kikből tevődött össze a honvédség. A Közlöny nógrádi levelezője 1848-ban megállapítja, hogy az újoncok szinte kizárólagosan a legszegényebbekből, a nincstelenekből kerültek ki. Sajnálkozik azon, hogy az értelmesebb osztályok távol tartják magukat. A toborzási-sorozási anyag meggyőző bennünket arról, hogy a nógrádi honvédek szinte túlnyomó többsége zsellér, cseléd, mesterlegény volt.

Nógrád Népei!

Titeket egy időre önkény hatalma igazolt le; tán barbár hatalom volt az! Nem, betelelőbb a barbárnak, gyávaszosa'ab az orgyilkosul. — Ti nem szakkatartok le saha hazatok szívére, ti láttatok, éreztétek a fájdalom, mint dül romba a törvény, a tulajdon, a személy szentsége, rabló gyilkos kezek között, kik el fereszték a királyi név, család hírelt, becsületet, esküjét; e mily a lelkére, a fegyverre a lelek mezenyere nehezült, úgyve törté szabad lelketeket, le vert az ember magas polezárót, állal helyzetbe.

En nem szenvedtem veletek, nekem jobb sora jutott, bár hanyatra, végig vértöz haszmon, szabadon szólhatott szom, tehetett lelkem es kezem: külderve kuzetek már szabadtiva, örömbé találtak.

Es mivel kiállítottok a szenvedést, hogy legyen tápláléka, míve azoknak kik hírelt, ki tartó hajnokí véz idején a szabadság küzdelemnek, íme híreltem nektek, itt az 'alatt közlöm, mit 300 éveken keresztül ostromolt a hún, vedet az erény, es most kívíntit egy ifjú hadseregben Nemzetünk ereje, Isten öntuzven vitéz szabadság-fonoknak gyokerét, mely e hon apinak egybe olvadit szív, lelek, hang vegyületevel, le doroghettlen nemzet eróvel mondhatti:

Hallj meg nép erkölcs világa „a magyar nemzet független.”

Nógrádiak! olvasni nem elég, tanuljátok meg magyar nemzetetek nyilatkozatát, az számolja elő a Habsburg család bűnéit, az tarja fel a királyi paloták bilancum túl felszekt poklokát; ezek a nemzet verőből éltek, es ti meg is tisztoltok, híreltek nek; megtörtént, ez is Isten akaraja volt.

De itt az óra, verve az osztrak zsoldos sereg, krumkibe újra Buda-Pest, es Isten ki eddig segített, engedte kimondani: a Habsburg Lotharingi királyi család magyarországból örökre száműzetik, a magyar kuránut megfosztatik, hogy legyen példájai: mit tesz megcsalni egy nemzetet, megszegni a szent hitet.

A nemzet apai adatai vannak Istenől, mert elégtételt adának az erkölcsnek, büntetést a bűnnek; de megvárják a népnél legyen engedelmesség felője, tisztelje a törvénynek, a végrehajtó felelős kormányának, megtartója az erkölcsnek.

Ország Kormányzó Elnökül szabadságunk hajnoka KOSSUTH LAJOS választatott, ki tenni fog minisztereket, velük kormányozza az országot, kik minnyájan felelősek, nem másnak hanem a nemzetnek, de elég erősek parancsolni egy nemzet nevében, minnek kiki engedelmessé kedjen.

Kamolyan tartások meg a függetlenségi ánnepelyt Nógrád népe, nem az öröm nimora, de fáras khariz, egyenes úr, az egységre, polgári egyenlőségre vezet, ez legyen életotok, es hogy hozzá járhatotok íme ki mondom: osz eszerttek a zsinatoknak, méltóságoknak, mik a számszót királyi családlati kapcsolatra vonatkoznak, minden jelei a nevel: el törlöm ezeket, ki zárom a hitványos nyilványos életből, számszúzetek ezek alapítók: erkölcsi eró támasza a magany körüknek, ezek fejtenek ki nyilvános életet, intőkedjenek; meglassak mennyire esik le a góg, s majd mennyire magosodik fel egyformára ez osztrak nemzet, a magyar, — éljen.

Kelt Lúsoncon Aprils 20-án 1849.

Hepetkzy Ferencz

Nógrád Heves megyék t. h. kormánylátosa.

SZABÓ KÁROLY

A márciusi forradalom Balassagyarmaton

1848 elején látszólag minden a megszokott mederben folyik Balassagyarmaton. Évek óta tart már a megyei börtön és a zsinagóga építése; a város a nyírjesi tégláégető eladásával szeretne pénzhez jutni. A városháza előtt még mindig ott áll a szégyenfal, a Nyírjesben pedig az akasztófa.

Az esztendő városi tisztújítással kezdődik. Január 5-én Tajthy Imrét választották a város főbírájává. Másnap az egész tisztviselői kar esküt tesz a szentegyházban – a magyar tanácsosok magyarul, a tótok tótul.

De ha tüzetestben vizsgálódnak az év első hónapjainak adatai között, már megállapítható, hogy valami készül. Egyre több a panasz, hogy a kocsmárosok hamis mértékkel mérnek, a mészárosok emelik a hús árát. Több cseléd megtagadja az egyezséget, vagy nem megy el a kialakított helyére. Pravec István megtámadja Raksa kisbírót, Lefler Márton a város új főbíráját szidalmazza. A városban annyira elszaporodnak a panaszos ügyek, hogy Tajthy főbírónak – az uradalmak képviselőivel egyetértésben – új eljárást kell kidolgoznia az ügyek gyorsabb elintézése érdekében. Ezentúl az idézésekhöz pecsétet vesznek igénybe, a pecsétek díja 25 váltó krajcár.

A vendéglőkben heves viták folytak a zsidók egyenjogúsításáról, az „új vaspályák” építéséről; szájra-szájra járnak a hírek az elszaporodó katonai szökésekről.

A város hivatalos politikáját az itt székelő megyei választmány irányítja. A Nógrád megyei törvényhatóság pedig arról híres, hogy igyekszik lépést tartani a fejlődéssel. Ez a megye dolgozott ki először konstruktív javaslatokat Széchenyi szellemében. A megyei közgyűléseken heves kirohanásokkal, az országgyűléseken pedig követek révén tiltakoztak az adminisztrátori rendszer ellen. 1848 február 9-én a megyeszékhelyről az utolsó rendi országgyűlésen tartózkodó követeket, hogy tegyenek javaslatot a jezsuitákat hazánkban kiltító törvény felelevenítésére. Március 13-án határozzák el a megyei karok és rendek, hogy Deák, Kossuth, Battyhány – „akiknek ajkain tesztül meg a magyar átalakulás” – megfelelő olajképeit helyezték el a megyei tanács nagytermében.

A márciusi forradalom mégis mintha mehökkentette volna a megyei nemességet. Igaz, hamarosan „megértve a kor intéseit” az áprilisi törvények hívévé válik, a közjólét érdekében fáradhatatlan munkát fejt ki, szervezi az „örhadi szolgálatot”, – de menti, ami menthető. Fenntartás nélkül teljesíti a független, felelős minisztérium utasításait, de az ügybuzgalom mögött ott rejtőzködik a nemesi vezetés átmentésének szándéka is. A parasztokhoz felvilágosító bizottságokat küldözgetnek; „a szabadsággal járó jog és kötelességek kellő felfogására ki nem fejtett állapotokra mutatván”, de azonnal fenyegető eszközökhöz nyúlnak, mihelyt követelni mer a felszabadult nép.

Május elsején az új főispán, Ráday Gedeon hités és ősi szokás szerint hivatalába beiktatván, Magyarország újjászületéséről beszél – erről „kezeskedvén ez évi új törvényeink, mert a hűbéri rendszert népképviselő, a kiváltságokat jog, önkényt pedig felelősség váltotta fel.”

Valójában a felelősség szavát mind gyakrabban némitja el az érdekek; a „hazánk egén feltűnt jelenségekről” szónoklók szájából egyre többször hangzik el, hogy a nép „kiskorú és éretlen”. A lényegre tapintva jellemzi ezt a megyei nemességet Nagy Iván egyik júliusban írott cikkében: „Önök március előtt hazafiak – hogy régi szóval éljek – liberálisok voltak. Március után igaz kissé nem a legtüzetesebben viselték magokat”.

A forradalmi vívmányok realizálásában és a forradalom radikálódásának fékezésében egyideig pedig együttthalad a megye és a város. Április folyamán azonban ma is jól érzékelhető hasadás áll be a megyei törvényhatóság és a városi tanács magatartásában. A megyei választmányban egyre erősebb a törekvés: biztosítani a nemesi vezetését a forradalom körülményei között is, a polgáriassulni akaró város pedig elérkezettnek látja az időt, hogy megszüntesse a hűbéri alávetettséget, hogy szakítson két földesurával: a Zichy és a Balassa-családdal. A szakításra a márciusi törvényeket negligáló földesúri fellépés adott okot.

A városi választmány április 27-én kezdi tárgyalni a földesurak követelését, amely szerint továbbra is joguk van Balassagyarmat iparosaitól, kereskedőitől s némely szellemeitől adót, cenzust beszedni. A követelés méltánylása a feudális jogok változatlan fennmaradásának elismerését jelentené.

Balassagyarmat az 1848-as márciusi törvények alapján „ünnepélyesen megtagadta a követelés teljesítését. Az ügyet közügynek tekinti.” Ha tehát az egyes lakosok a cenzus végett perbe fogatnának, az esetet akár a tanácsnak, akár a megbízottak egyikének azonnal jelentsék be. „A szembeszegülés indoklásában igen nagy szerepet játszik, „hogy a városnak példát kell mutatni a törvény alkalmazásában a legkisebb helység számára is.” Ugyanakkor, mikor a megyei hatóságok, ha csak lehet, nem adnak helyt a községek antifeudális követeléseinek, Balassagyarmat tanácsa rendkívül határozottan figyelmezteti a földesurait, „hogy céltalan perekkel ne háborgassák a várost.” Nemcsak a cenzust tagadja meg, hanem még a – máshol meghagyott – szőlődézma fizetését is. A földesurak a figyelmeztetés ellenére is megindítják a pert. A város azonban hajthatatlan marad, s továbbra sem fizet. Az ekkor meginduló per évtizedekig elhúzódik, végül is a város győzelmével végződik.

A forradalmi napok másik nagy jelentőségű kérdése Balassagyarmaton a rend és a haza védelme. A város népe áldozatkész hazafiasággal veszi ki a részét Nógrád megye hadi készületeiben. Amíg a megye több helységében figyelhető meg bizonyos – a parasztságot érintő intézkedések határozatlanságával magyarázható – húzódás az „örhadi szolgálatól”, addig a forradalom vívmányaival élni tudó Balassagyarmaton szepőlője sincs az odaadásnak.

Március 24-én, az első forradalmi közgyűlésen, nagy lelkesedéssel szavaz a megye a nemzetőrség felállításáról. Kacs Kovács Károly, Ebeczy Ferenc, Horváth Elek megyei tisztviselők irányításával hamarosan 200 lovas és 800 gyalogos ölti magára „a sötétszürke atilla dolmány és nadrágot – a nemzetiszínű övvel és feketeszínű lapított kalappal”. A sereg ellátásáról Madách Imre katonai biztos gondoskodott.

ZÓLYOMI JÓZSEF

Nógrád megyei parasztmozgalmak 1848-ban

Az 1847–48-i pozsonyi országgyűlésen hozott törvények – az addigi gyakorlatban volt úrbéri szolgáltatás és a földesúri bíraskodás megszüntetésével, a papi tized eltörlésével – új korszakot nyitottak a parasztság történetében. A törvényhozás végetvetett a jobbágyi kornak, a jobbágyiságot felszabadította.

A parasztság – így megyénk parasztsága is – az új törvényhozástól elsősorban azt várta, hogy földigényét kielégítik, kisterjedelmű földjének, amelyen eddig gazdálkodott, további csoportosításra már nem kerül sor.

Az igények kielégíthetősége, a földbirtokosok részéről ért újabb sérelmek sokosága a parasztmozgalmak kibontakozásához vezetett megyénkben is. Az alábbiakban ezekről a mozgalmakról számolunk be a megye levéltárában őrzött dokumentumok alapján.

A parasztság első megmozdulása megyénkben Litkén történt. 1848. május 6-án reggel 9 óra tájban, Nagy Miklós mihálygergei tisztartó Litke községbe érkezett, ahol a helység bíráját, törvénybíráját és jegyzőjét a plébániára hívatta és utasításba adta nekik, hogy a falu lakosságát azonnal hívják össze a bíró házához, mert népgyűlést kíván tartani. Zmeskál Sándor szolgabíró május 21-én kelt jelentése szerint Nagy Miklós a népgyű-

A második, már nagyobb méretű katonai szervezés 1848 nyarán indult meg. A kormánynak a rend és a szabadság biztosítására mindössze 18 ezer katona állott rendelkezésére. Bécs a független magyar minisztérium sürgetésére nem volt hajlandó hazaküldeni a magyar ezredeket.

Ugyanakkor több helyen az országban rendező megmozdulások törtek ki. Vas és Pozsony megyében zsidóüldözések voltak; Szatmár, Békés, Szolnok megyében antifeudális népforgóságokra került sor. Selmecen a tótok lázongtak, s egyre véresebb hírek érkeztek a déli nemzetiségek rebellióiról.

Batthyány miniszterelnök május 16-án felszólította Magyarhon népeit a király által is szentesített nemzetőrség toborzására. Rövid idő alatt 149 gyalog- és honvédszázad állt fegyverbe. De az egyre véresebb nemzetiségi források az országgyűlésnek is legfőbb tárgyává teszik a katonai kérdést. A képviselőház – Kossuth emlékeztetés beszéde nyomán – megajánlja a 200 ezer újoncot, amelyből 40 ezret azonnal fegyverbe igyekszik állítani.

Balassagyarmaton a megyei választmány július 20-án határoz a nemzetőrség felállításáról. Pár nappal később már készen áll 3 század – Horváth Elek, Feisztl József és Bérczy Lajos főhadnagyok vezetésével. A tervek szerint a sereg augusztus elsején indulna Vác, Baja irányába Ó-Kanizsára a déli felkelők ellen. A nógrádi őrsereg mellé felajánlotta magát az egész tisztikar. Madách Imre főbiztos „beteges állapota mellett is” kéri a hadbavonulás lehetőségét. Ezekről a lelkes hadi készülétekről írja Nagy Iván július 28-án a Reform című pesti lapban: „Hatalmas hangnak nagy visszhangja van! . . . Honunk alsóbb vidékein – mint tudva van – gyalázatos pártütés lázong, és rabló rác csapat rakoncátlankodik.”

Már több megyei nemzetőrség ott táboroz. A napokban felszólítottak a nógrádiak is. „Kedves földieim, nógrádiak! Az irás azt mondja: ki bízik, nem csalatkozik. Önöknél a felszólítás visszhangra talált . . . Önök tizenegy ezren készen állnak Ókanizsára menendők . . . Hallom, hogy Gyarmatról a zsidók közül is 280 fog menni. Ez szolgáljon adatul azoknak, kik a zsidóknak ellenségei.”

A sereg azonban mégsem indult el augusztus elsején. Még július 24-én figyelmeztette Balassagyarmat város tanácsa a megyei választmányt, hogy „zavaros időben nem bátorságos az egész őrséget elvinni, mert tarthatni a közellevő, sőt városunkban, de annak vidékén lakozó szláv lakosok fenyegető lázadásaitól.” Ebeczy főbíró is jelenti, hogy a felső vidéken mozgalom mutatkozván azok elnyomására intézkedni kell.

Az augusztus 25-én összehívott népgyűlés határozatot hoz, hogy a 11 ezer nemzetőrből csak 1200 főnyi őrség indul el „hosszabb katonai szolgálatra.” Ehhez Balassagyarmat 31 katonával kötelese hozzájárulni.

Jellásich betörése azonban újra csak előtérbe állította a katonai kérdést. Szeptember 14-én a miniszterelnök újabb toborzást rendelt el. Mivel Horváth Elek első alispán, Fráter Pál s Huszár Károly választmányi tagok Pesten felvilágosítást nyertek a feladatokról, a megyei toborzó bizottság – amelynek tagja Madách Imre is – szeptember 27-én elrendelte a katonaszállítás megkezdését. Balassagyarmat városnak az eddigi 44 főn kívül 65 katonával kellett növelnie a létszámot.

Windischgraetz betörése után, december második felében a Honvédelmi Bizottmány népfelkelést hirdetett meg s gerilla csapatok felállítására hívta fel a hazafiakat. Környékünkön a Mikszáth-novellából is ismeretes Gracza Antal, Hont vármegyei szolgabíró szervezi a leghíresebb gerillacsapatot. A gerillák létszámáról hivatalos adataink nincsenek. Annyi azonban bizonyos, hogy a szabadságharc folyamán többször feltűntek merész akcióikkal városunkban is; ezért a bukás után Andreánszky Sándor királyi főbiztos mindent elkövet a kézrekerítésük érdekében.

December közepétől egyébként gyakran vonulnak át kisebb-nagyobb katonai egységek Balassagyarmaton. Ezek élelmezése, a szabadságharc anyagi segítsége s a sorozatos újoncozás jelentős áldozatokat követelnek a város lakosságától.

lést ezen szavakkal nyitotta meg: „Polgártársak! Minekutána már szabadok vagyunk, szükség, hogy magunk sorsa felől rendelkezünk.” Az elhangzott beszéd további szövegét nem ismerjük. A népgyűlésen öt pontból álló követelést fogalmaztak meg:

- „1. Ezentúl az Uradalom Tisztsége felszólítandó, hogy az úgynevezett ugarak csak az egész szabadságban élő Polgár Társok megjelensége szerint használhatók. – Különben, ha azon felül szántódnak, vagy vetetnek az vagy le kaszálják, vagy a marhákkal időnek előtte meg étettetni az alul írottak által elhatározatván.
2. A juh tartás egyenlő akarattal elrendeltetett, hogy az egész telekkel bíró, ki csak tartani kívánna 20 az az húsz darabot tarthat azonnal.
3. Minden közös Terhek, minden rang, személy válogatás nélkül közöltessen, aránylag viseltessen.
4. Kösség jövedelmére felügyelő (Perceptus) a kösség által választasson, az alválasztmány jóvá hagyása mellett.
5. Az Uradalmi Bárányok részére el különözött pascum fel szabadíttasson, a Polgári népség marháinak táplálásokra melyre előlegesen is Uradalmi Tiszt Úr meg kéressen.”

A népgyűlés szervezője és szóoka, Nagy Miklós mihálygergei tisztartó, a korábbi években nem volt népszerű a környék falvaiban, sőt Litkén ki-mondottan haragudtak rá, mert az egyik helybeli jobbágytól 1847-ben fondorlatos módon egy fél házhelyet elvett. A gyűlésen elmondott beszédevel, az ott megfogalmazott követeléseivel azonban megnyerte az egész falu bizalmát és támogatását, mert régi sérelmeik orvoslásában bizakodtak. A június 8-án kezdődő tanúkihallgatásokból kitűnik, hogy az uradalom a bárányai számára szükséges legelőt már tizenkilenc évvel ezelőtt a közle-gelőből vette el, ezért a falu lakói juhot nem tudtak tartani. A tanúk el-